บทวิจารณ์หนังสือ BOOK REVIEW
เพื่อความเข้าใจปัญหาเรื่องอัตตา-อนัตตา
For understanding the problem of ego-anatta

ผู้เขียน ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา

ผู้แต่ง : ศ. ดร.สมภาร พรมทา
สำนักพิมพ์ : วารสารปัญญา โครงการ “หนังสือไฟฟ้า”
ปีที่พิมพ์ : 2553
จำนวนหน้า : 157 หน้า

พระมานพ โชติโก (หงษ์พันธ์)[1], สมคิด เศษวงศ์[2]
Phra Manop Chotiko (Hongpan) [1], Somkid Setwong[2]
[1-2]มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย
[1-2]Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
E:mail: [1]manophonpan2526@gmail.com

Received : August7, 2023; **Revised :** May3, 2024; **Accepted :** May29, 2024

บทนำ

ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรมทา เป็นอาจารย์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเป็นอาจารย์พิเศษประจำวิชาพระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการใช้เหตุผลของนิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรมทา เป็นนักวิชาการผู้มีความรู้และเชี่ยวชาญทั้งทางด้านพระพุทธศาสนาและปรัชญา มีผลงานทางวิชาการจำนวนมาก ผู้วิจารณ์ได้มีโอกาสศึกษาหนังสือเรื่อง “เพื่อความเข้าใจปัญหาเรื่องอัตตา-อนัตตา” เขียนโดย ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตีพิมพ์ลงวารสารปัญญา ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 เดือน พฤศจิกายน 2553 จากการศึกษาข้อมูลใน “วารสารปัญญา” ของ ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรมทา ในหัวข้อ “เพื่อความเข้าใจปัญหาเรื่องอัตตา-อนัตตา” พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2538 : 461) ได้กล่าวคำว่า อัตตา และ อนัตตา ว่าเป็นคำบัญญัติสมมุติในหลักทวินิยม กล่าวคือ อัตตา แปลว่า ตัวตน ส่วน อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่ตัวตน แต่ในปัจจุบัน มักแปลอนัตตา ว่า ไม่มีตัวตน ซึ่งมีความหมายผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริงอย่างมาก เนื่องจากข้อมูลต่าง ๆ ที่ผู้รู้ทั้งสองท่านกล่าวมา ผู้วิจารณ์เองก็สับสนในความหมายดังได้กล่าวไว้ข้างต้น คำบัญญัติสมมุติตั้งขึ้น เพื่อเรียกขานสิ่งที่มีอยู่ในโลกตามปกติ ถ้าไม่มีสิ่งนั้น ๆ ในโลก ก็ย่อมจะไม่มีการบัญญัติสมมุติขึ้นมา ถ้าไม่มีตัวตนจริง ๆ แล้ว ก็ย่อมจะบัญญัติสมมุติคำว่า “อัตตา (ตัวตน)” ขึ้นมาเพื่อประโยชน์อันใดมิได้ การเข้าใจ

ความหมายของ “อนัตตา” ผิดเพี้ยนไปว่า “ไม่มีตัวตน” ย่อมทำให้ผู้ศึกษาไม่ได้รับประโยชน์อย่างแท้จริงจากพระพุทธศาสนา

สรุปสาระสำคัญของหนังสือ

จากตัวอย่างเรื่องอัตตา-อนัตตาที่สอนกันอย่างผิด ๆ ในปัจจุบัน ตามทัศนะ หรือความเข้าใจของผู้วิจารณ์ ธรรมะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศสั่งสอนพุทธบริษัท 4 แล้วนั้น ย่อมเป็นสัจธรรมที่มีเหตุมีผลสอดคล้องกับความเป็นจริงทั้งหลาย ไม่มีขัดแย้งซึ่งกันและกันเลย แต่ในวารสารปัญญา ที่นักวิชาการกล่าวว่า อัตตาและอนัตตา นั้นมีความขัดแย้งโดยสิ้นเชิง ตามความรู้สึกของผู้วิจารณ์กล่าวตามข้อเท็จจริง พระพุทธองค์มิได้ทรงสอนให้ถอนคำบัญญัติทิ้งเสีย หรือทรงสอนให้ทำลายสิ่งที่รองรับคำบัญญัติ ให้ละลายหายสูญไปด้วยแต่ประการใดเลย เนื่องจากทุกข์โทษทั้งหลาย มิได้เกิดจากการใช้คำบัญญัติ แต่เกิดจากการเข้าไปยึดถือสิ่งรองรับคำบัญญัติ ด้วยความเข้าใจผิดว่ามีแก่นสารสาระเป็นอัตตา (ตัวตน) ต่างหาก

ศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรมทา กล่าวว่าถ้าเราปฏิบัติแล้ว เราจะรู้ความเป็นอัตตา อนัตตาได้โดยอัตโนมัติ ไม่ทราบว่าผู้วิจารณ์สรุปความถูก หรือไม่ถ้าเราต้องการพิสูจน์ธรรมะว่า สิ่งที่จำเป็นอันดับแรกคือศรัทธา เพราะถ้าไม่มีศรัทธาแล้วคงจะไม่มีใครอยากพิสูจน์ เพราะอาจจะต้องใช้เวลาตลอดชีวิต และอาจทำไม่สำเร็จ ข้อนี้ผู้วิจารณ์ขอเสนอว่า ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ก่อนที่จะเริ่มพิสูจน์ (ปฏิบัติ) คำตอบที่ละเอียดอ่อนนี้ ไม่ใช่เป็นการ “ประเมินค่า” ที่มีระบบคิดที่มีฐานมาจากความอยากในผลที่จะได้รับในการปฏิบัติ แต่เป็นการใช้ระบบคิดแบบเหตุผล จิตที่สงบนิ่ง เฝ้าดูโลกเคลื่อนไหวไป อาจประเมินค่าตัวเองว่าเป็นอัตตา หรืออนัตตาก็ได้หากเราอ้างการรู้เห็นโดยการปฏิบัติ ลัทธิที่เห็นว่ามีอัตตาก็อาจอ้างเหตุผลในการปฏิบัติได้เช่นกัน ผู้วิจารณ์อยากจะเสนอว่านอกจากเราจะอ้างผลการปฏิบัติแล้ว เราอาจอ้างระบบการคิดแบบเหตุและผลได้เช่นกัน ซึ่งก็ไม่ใช่วิธีการที่แห้งแล้ง ไร้ประโยชน์ หรือเสียเวลาเปล่าเลย

พระองค์ทรงสอนให้ถอนความยึดถือ สิ่งรองรับคำบัญญัติ ด้วยความเข้าใจผิดนั้นเสีย เมื่อถอนความยึดถือสิ่งที่รองรับคำบัญญัติเสียแล้ว ก็ย่อมหลุดพ้นจากวัตถุหรืออารมณ์ที่รองรับคำบัญญัติทั้งหลายได้อย่างสิ้นเชิง จิตก็ย่อมผ่องแผ้วบริสุทธิ์ ไม่หลงไปพลอยเกิดพลอยตายกับสิ่งที่รองรับคำบัญญัติด้วย ผลของการกล่าวที่ผิด ๆ ว่าไม่มีตัวตน ผู้วิจารณ์เองก็พลอยเชื่อตามผู้ที่สอนผิด ๆ ว่า อนัตตา แปลว่าไม่มีตัวตน ด้วยคิดว่าเป็นคำสอนที่ถูกต้อง เพราะยังมีความรู้ไม่กว้างขวางพอและขาดประสบการณ์อยู่ จึงพากันกลัวนักกลัวหนาว่าจะมีตัวตน ถ้าใครพูดเรื่องตัวตนขึ้นมา ก็ตั้งข้อสงสัยว่าเป็นมิจฉาทิฐิให้ทันที จึงท่องจำคำ อนัตตา (ไม่มีตัวตน) ไว้จนขึ้นใจ พอพูดถึงเรื่องอะไร หรือแลเห็นอะไรสักหน่อย ก็ชิงบอกด้วยอำนาจสัญญาที่ได้ท่องจำไว้ว่า “ไม่มีตัวตน” ทันที เช่น บอกว่า ไม่มีสัตว์-บุคคล-ตัวตน-เรา-เขา มรรค 8 นั้นก็สักแต่ว่าเป็นทางเดิน แต่ไม่มีผู้เดิน

ความเชื่อทางศาสนาในเรื่องของอัตตามีผลต่อมนุษย์มากทั้งในอดีต และในปัจจุบัน ทัศนคติต่าง ๆ ที่ส่งผลมาถึงพฤติกรรมของมนุษย์ส่วนใหญ่ล้วนมีพื้นฐานมาจากความเชื่อเรื่องอัตตาเป็นแรงบันดาลใจทั้งนั้น เช่น ความเชื่อเรื่องโลกหน้า ความเชื่อเรื่องผลของกรรมดีกรรมชั่วที่มนุษย์ทำไว้ ความเชื่อเรื่องสวรรค์ นรก เทวดา เปรต อสุรกาย ความเชื่อเรื่องพระเป็นเจ้าสร้างโลกและจักรวาล ในบรรดาความเชื่อเหล่านั้น ความเชื่อเรื่องอัตตานี้เป็นปัญหาใหญ่ที่ถูกนำมาพิสูจน์ และนำมาอภิปรายกันเป็นหัวข้อหลัก เมื่อพระพุทธศาสนาเริ่มก่อตัวเผยแผ่คำสอนใหม่ ๆ ในยุคเริ่มแรกขณะที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ได้มีเจ้าผู้ครองนครแห่งหนึ่งพระนามว่า เจ้าปายาสิ ปกครองเสตัพยนครทรงได้พยายามพิสูจน์หาอัตตาหรืออาตมันที่ซ่อนอยู่ภายในตัวของมนุษย์หลายวิธีการด้วยกัน แต่เมื่อทรงค้นหาสิ่งที่เรียกว่าอัตตาหรืออาตมันไม่

พบ ในที่สุดเจ้าปายาสิได้มีความเห็นว่าเพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดี และทำชั่วไม่มี (ที.ม. (ไทย) 10/407/341) ในทัศนะของเจ้าปายาสินี้สามารถสรุปเป็นความเห็น (ทิฐิ) ของพระองค์ออกมาเป็น 3 ประเด็น คือ (1) โลกหน้าไม่มี (2) เทวดาหรือสัตว์นรกไม่มี (3) ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี กระบวนการแสวงหาความรู้ที่แท้จริง ต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจและสงสัยเกี่ยวกับตนเอง จากนั้นจึงนำความสงสัยมาพิสูจน์ความจริงให้ปรากฏ นั่นคือความเชื่อใด ๆ ก็ตามที่เรามีจะยังไม่ใช่ความรู้หรือเป็นความจริงได้ หากความเชื่อนั้น ๆ ยังไม่ได้รับการพิสูจน์ให้เห็นว่าจริง เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีความเชื่อจะต้องเชื่อในสิ่งที่เป็นความจริงด้วย (True Believe) จึงจะสามารถพัฒนาไปสู่การมีความรู้ที่แท้จริงได้ (มุจลินท์ เสถียรมาศ, 2562, หน้า 116)

จากการกล่าวรายละเอียดข้างต้น มีเงื่อนไขในการบัญญัติคำว่า อัตตา และ อนัตตา ในพระพุทธศาสนาว่า มีพุทธพจน์ตรัสไว้ในอนัตตลักขณสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้เป็นอัตตาแล้ว รูปนี้ก็ไม่เป็นไปเพื่อความเจ็บไข้ได้ป่วย” (วิ.มหา. (ไทย) 4/20/20-21) พุทธพจน์ข้อนี้ได้แสดงไว้อย่างชัดเจนรวม 2 นัย คือ สิ่งใดที่เป็นไปเพื่อความเจ็บไข้ได้ป่วย ทรงจัดว่าเป็น อนัตตา อันได้แก่ รูป (ทั้งนี้ทรงสอนรวมทั้ง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ด้วย) นัยหนึ่ง และสิ่งใดที่ไม่เป็นไปเพื่อความเจ็บไข้ได้ป่วย ทรงจัดว่าเป็น อัตตา อันได้แก่ จิตผู้รู้ชั้นพุทโธ ซึ่งไม่พลอยหวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบ อีกนัยหนึ่ง ผู้วิจารณ์เองยังไม่เข้าใจสภาพของความเป็นอัตตา และอนัตตา หรือจิตผู้รู้ชั้นพุทโธ ซึ่งตั้งมั่นไม่หวั่นไหวนี้ จึงเหมาเอาเองว่าพระพุทธองค์ไม่ได้ทรงสอนเรื่องอัตตา อัตตาตามความหมายในพจนานุกรม ฉบับประมวลศัพท์ หมายถึง ตัวตน ปุถุชนย่อมยึดมั่นมองเห็นขันธ์ 5 อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมดเป็นอัตตา หรือยึดถือว่ามีอัตตาเนื่องด้วยขันธ์ 5 โดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนคำว่า อนัตตา หมายถึง ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน

ในส่วนของคำสอนเรื่องอนัตตาของพระพุทธเจ้านั้น เป็นเรื่องที่จะยอมรับได้ยากสำหรับผู้ที่ยึดมั่นในอัตตามาแต่เดิม เพราะเป็นคำสอนที่ลึกซึ้ง ดังความตอนหนึ่งว่า “อนัตตลักษณะไม่ปรากฏ มืดมนไม่แจ่มแจ้งแทงตลอดได้โดยยาก ทำให้เข้าใจได้ยาก แต่อนิจจลักษณะ และทุกขลักษณะพระตถาคตทั้งหลายจะทรงอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตาม ย่อมปรากฏให้เห็นได้ ส่วนอนัตตลักษณะย่อมไม่ปรากฏให้เห็น นอกกาลอุบัติขึ้นของพระตถาคต จะปรากฏก็แต่ในกาลอุบัติของพระตถาคตเท่านั้น (พระมหาโกเมนทร์ ชินวงศ์, 2539 : 5) พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธ รูปนาม (อารมณ์และอาการของจิตที่เนื่องด้วยอารมณ์) ว่าไม่ใช่ตัวตน ไม่ควรยึดถือสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นอัตตาตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวร ถ้าหากปล่อยวางเสียได้ จิตก็จะบรรลุเข้าสู่สภาพธรรมที่ปลอดโปร่ง เป็นอิสระ เป็นที่พึ่งอันเที่ยงแท้ถาวรอย่างแท้จริง มีพระบาลีในปัณฑิตวัคคแห่งพระธรรมบทกล่าวไว้ว่า “บัณฑิตพึงชำระตนคือจิต ให้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส” แสดงว่า จิตที่บริสุทธิ์นี้ คือ ตน ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกมาสอนพระอานนท์ดังกล่าวแล้วข้างต้นนี้ ดังนั้นคำสอนที่ว่า ไม่มีตัวตน จึงย่อมขัดแย้งกับพุทธพจน์ข้อนี้อย่างไม่มีปัญหา ความจริงนั้นคำสอนเรื่องไม่มีตัวตน เป็นคำสอนของปริพาชกจำพวกนัตถิกทิฐิ ซึ่งอยู่นอกศาสนาพุทธนี้ ที่ทำให้ผู้ฟังธรรมะเข้าใจผิดว่าตายแล้วก็พินาศดับสูญหมด ไม่มีตัวตนที่จะรับผลของกรรมดีกรรมชั่ว ดังนั้น ผู้ที่เข้าใจว่าไม่มีตัวตน จึงปฏิเสธความเวียนว่ายตายเกิด และไม่เชื่อว่ามีชีวิตในปรโลก คือ มีทิฐิว่าตายแล้วสูญ เมื่อมีทิฐิเกิดขึ้นเช่นนี้แก่ผู้ใด ผู้นั้นก็ย่อมไม่ละอาย และไม่เกรงกลัวต่อผลบาปกรรม จึงมักพากันทำงานใช้ชีวิตโดยไม่คำนึงถึงศีลธรรม คิดแต่จะกอบโกยผลประโยชน์แบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา ใครจะประสบความเดือดร้อนยุ่งยากก็ช่าง สังคมทั้งหลายก็ย่อมประสบปัญหายุ่งยากร่วมกัน ถ้าปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม ไม่ช่วยกันคิดแก้ไขปัญหายุ่งยากดังกล่าวนี้ เพราะถือว่าธุระไม่ใช่ของตัว สังคมก็ยิ่งยุ่งยากจมลึกลงไปอีก ดังนั้น คำสอนที่แปลคำ “อนัตตา” ผิดว่า “ไม่มีตัวตน” จึงมีพิษมีภัยแก่ความสงบสุขของสังคมนี้ฝ่ายเดียว ถ้าไม่ศึกษาให้ดีก็จะไม่เห็นว่ามีพิษมีภัยอะไร

หลักการตัดสินว่าสิ่งใดเป็นอัตตาและสิ่งใดเป็นอนัตตา กล่าวตามข้อเท็จจริงแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพียงแต่ทรงปฏิเสธรูปนาม หรือ ขันธ์ 5 ว่า “ขันธ์ 5 ไม่ใช่เรา เราไม่ใช่ขันธ์ 5 และขันธ์ 5 ไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังปรากฏชัดอยู่ในอนัตตลักขณสูตรนั้น ดังนั้น ถ้าไม่หลงผิดยึดเอารูปนามหรือขันธ์ 5 ซึ่งเกิดขึ้นเนื่องด้วยมีอารมณ์มากระทบจิตว่าเป็นอัตตาตัวตนแล้ว ก็จัดว่าเป็นสัมมาทิฐิในพระพุทธศาสนานี้ เพราะว่า รูปนาม หรือ ขันธ์ 5 นั้น เป็นอนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) ด้วยเหตุนี้การเชื่อว่า จิตเป็นสัตว์, บุคคล, ตัวตน, เรา, เขา และไม่เอารูปนามหรือขันธ์ 5 เป็นจิต หรือเป็นอัตตา จึงเป็นสัมมาทิฐิ ในตอนท้ายพระสูตรดังกล่าว ได้สรุปความลงว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องราวนี้จบลง “จิตของพระปัญจวัคคีย์ ก็หลุดพ้นจากอุปาทานที่ทำให้เข้าไปยึดถือขันธ์ 5” ทั้งนี้แสดงว่า บุคคลที่เข้าไปยึดถือขันธ์ 5 และปล่อยวางขันธ์ 5 เสียได้ในที่สุดนั้น ก็คือ “จิต” นั่นเอง ซึ่งย่อมเห็นได้ชัดเจนที่สุดว่า จิต กับ ขันธ์ 5 นั้นเป็นคนละอย่างกัน ไม่ใช่อย่างเดียวกัน อุปมาดัง “คน” ที่เข้าไปยึดถืออาศัย “บ้าน” อยู่ คนย่อมไม่ใช่บ้าน และบ้านย่อมไม่ใช่คน ข้อนี้ฉันใด “จิต” กับ “ขันธ์ 5” ก็ฉันนั้น ดังนั้น จึงแยกกล่าวให้ละเอียดได้ว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่จิต แต่จิตเป็นผู้รู้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มาเกิดขึ้นที่จิต แล้วก็ดับไปจากจิต เมื่อจิตมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เช่นนี้จึงไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะถือว่าจิตหรือวิญญาณเป็นอัตตาตัวตนมีความคงที่ ยั่งยืน เป็นอมตะ และตรัสในลักษณะเช่นเดียวกันนี้อีกว่า ปุถุชนผู้มิได้สดับ ไม่อาจเบื่อหน่าย ไม่อาจคลาย กำหนัดไม่อาจหลุดพ้นในจิตเป็นต้นนี้ได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าจิตเป็นต้นนี้ อันปุถุชนมิได้สดับ รวบรัดถือไว้ด้วยตัณหา ยึดถือด้วยทิฏฐิว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ดังนี้ตลอดกาลช้านาน ฉะนั้น ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ จึงไม่อาจเบื่อหน่าย คลายกำหนัด หลุดพ้นไปจากจิตเป็นต้นนั้นได้ (สำ.นิ. (ไทย) 16/61/115)

ในบรรดาพระสูตรสำคัญ ๆ ทั้งหลาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสปฏิเสธ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา ดังปรากฏในพระบาลีว่า “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” แปลว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” แต่ยังไม่ปรากฏชัด ๆ สักแห่งว่าได้ทรงปฏิเสธว่า จิตเป็นอนัตตาด้วย ในส่วนนี้จึงทำให้เกิดความสับสนแก่ผู้วิจารณ์เป็นอย่างมาก ในพระพุทธศาสนามีแต่สิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนทั้งนั้น ที่ใช่ไม่มีเลยหรือ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ก็จำเป็นต้องใช้พุทธพจน์สำหรับพิจารณาตัดสินปัญหา เพื่อมิให้เกิดความผิดพลาดที่เอาความคิดเห็นของตัวเองเข้าไปใส่ ดังต่อไปนี้ คือ พระพุทธองค์ได้ตรัสถามพระปัญจวัคคีย์ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นเป็นเรา เราเป็นสิ่งนั้น สิ่งนั้นเป็นตัวตนของเรา”

พระปัญจวัคคีย์กราบทูลตอบว่า “ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า” ทั้งนี้หมายความว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความปรวนแปรไปเป็นธรรมดา สิ่งนั้นย่อมเป็นอนัตตา และโดยกลับกัน สิ่งใดเที่ยง ไม่มีทุกข์ ไม่ปรวนแปรเป็นอย่างอื่น สิ่งนั้นก็ย่อมเป็นอัตตาในพระศาสนานี้ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า สิ่งใดสามารถบังคับบัญชาให้เป็นอย่างใจหวังได้ สิ่งนั้นย่อมเป็นอัตตา และสิ่งใดไม่สามารถบังคับบัญชาให้เป็นไปอย่างใจหวังได้ สิ่งนั้นก็ย่อมเป็นอนัตตา พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระนิพพาน ได้แก่ จิตที่ได้ฝึกฝน บังคับ ชำระให้สะอาดบริสุทธิ์ เป็นวิราคจิตเป็นอมตธรรม เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อยู่ที่เดียวกัน และแยกจากกันไม่ได้ เพียงแต่สมมุติเรียกชื่อแตกต่างกันโดยคำพูด เท่านั้น มีพุทธพจน์ยืนยันไว้ชัดเจนดังนี้คือ “จิตนี้แหละได้ชื่อว่าเป็นอัตตา แต่ว่าได้ยึดเอาสกลกายนี้เป็นอัตภาพไปด้วย” ตามธรรมดา อัตภาพร่างกายซึ่งรวมอยู่กับจิตใจนี้เป็นสังขารธรรม จึงจัดเป็นอนัตตา คือไม่สามารถบังคับบัญชาให้เป็นไปอย่างใจหวังได้ ต้องปรวนแปรเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา

จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ได้ทรงใช้หลักเกณฑ์อย่างมั่นคง ในการปฏิเสธ รูป อรูป (นาม) สุข และทุกข์ ที่เนื่องจากนั้นว่าเป็น อนัตตา จนพระองค์หลุดพ้นออกมาเสียได้ ซึ่งหมายถึง จิตหลุดพ้นโดยเฉพาะ เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า อนัตตา สำหรับปฏิเสธรูป นาม สุข และทุกข์ อันเนื่องจากนั้น ซึ่งเป็นสังขารธรรมในภาคพื้นโลกียะนี้เท่านั้น เพราะได้ทรงพบ จิตบริสุทธิ์ว่าเป็น อัตตา (ที่พึ่ง) คือ สภาพธรรมที่ไม่ตาย (อมตธรรม) ที่ทรงความรู้ไว้ตลอดทุกกาลสมัยมาแล้ว พระองค์มิได้ทรงปฏิเสธสิ่งต่าง ๆ โดยปราศจากเหตุผลเลย ถ้าหากทรงปฏิเสธอมตธรรม ซึ่งได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระนิพพาน ทิ้งเสีย ด้วยคำว่า อนัตตา แล้ว ก็ย่อมไม่มีธรรมะข้ออื่น หรือสิ่งอื่นในพระศาสนานี้ที่จะนับว่ามีแก่นสารเป็นที่พึ่งได้อีกเลย คำว่า อมตธรรมอันเที่ยงแท้ถาวรก็ย่อมไม่มีจริง และพระองค์ย่อมตรัสว่าได้พบอมตธรรมในวันตรัสรู้ไม่ได้อีกด้วย จากข้อมูลที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ใน **“วารสารปัญญา”** นี้ให้อะไรดี ๆ มากมายแก่ผู้ศึกษา จากการวิเคราะห์ผู้วิจารณ์มีความเห็นที่ตรงและขัดแย้งกับผู้รู้ทั้งสองท่านที่กล่าวมาเป็นบางประเด็น เพราะบางประเด็นชุกให้ผู้วิจารณ์ได้คิดและทำความเข้าใจในรายละเอียดที่กล่าวถึง อัตตา และอนัตตา พอศึกษาไปศึกษามาที่สุดแล้วทั้งสองอย่างก็อิงอาศัยกันและกัน เป็นต้น

บทวิจารณ์หนังสือ

จากที่ผู้วิจารณ์ได้กล่าวมาทั้งหมดในเบื้องต้น และมีความเห็นต่างกับความคิดของ ศ. ดร.สมภาร พรมทา นั้น ผู้วิจารณ์จึงมีขอเสนอแนะที่จะขออนุญาตอธิบายเปรียบเทียบเพิ่มเติมเกี่ยวกับอัตตา-อนัตตา ในมุมมองที่มีผู้รู้ทั้งหลายได้กล่าวไว้ว่า “นิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา” ซึ่งเป็นความหมายที่ต้องทำความเข้าใจ เพราะสัมพันธ์กับเนื้อหาที่ผู้วิจารณ์ได้ทำการวิจารณ์ ปัญหาที่ว่าในขั้นสุดท้ายพระพุทธศาสนายอมรับว่ามีอัตตาหรือไม่มี การที่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า “ขันธ์ 5 ไม่ใช่อัตตา จะเป็นการชี้แนะให้เราหันไปรู้จักอันนอกเหนือจากขันธ์ 5 ออกไป ซึ่งเป็นอัตตาแท้ ตลอดถึงว่านิพพานเป็นอัตตาใช่หรือไม่ ผู้วิจารณ์มีความเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยอยู่บางประเด็น กล่าวคือ

1. ความเชื่อถือและทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับอัตตา มีมูลรากฐานเกิดมาจากภวตัณหา คือ ความปรารถนาที่จะมีอยู่ตลอดไป จากภวตัณหานี้ทำให้ไขว่คว้าหาอะไรสักอย่างมาเป็นเนื้อแท้ที่ยั่งยืนของชีวิต โดยยึดเอาส่วนประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งของชีวิตว่าเป็นอัตตา จุดเด่นผู้วิจารณ์เห็นด้วย คือ อัตตาเกิดจากตัณหาทั้งหลาย ก็เนื่องด้วยการไปยึดมั่นต้องการสิ่งต่าง ๆ เพื่อความสุขสบาย และแสวงหาบ่วงหรือพันธนาการผูกติดให้หลงใหลกับภาพหรือมายาที่ตนเห็น โดยผ่านทางประสาทสัมผัสทั้งหลาย

2. จุดผิดพลาดในเรื่องนี้ ไม่ได้อยู่ที่สิ่งยึดถือเป็นอัตตา สิ่งเหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นสภาวะจริงแท้หรือไม่จริงแท้ก็ตาม ย่อมเป็นไปตามสภาพของมัน เช่น ถ้าเป็นสังขตธรรม ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นต้น จุดเด่นผู้วิจารณ์เห็นด้วย คือ สังขตธรรมเป็นสภาวะจริงแท้ที่เกิดขึ้นโดยการสร้างขึ้นของธรรมชาติ มนุษย์ที่เกิดมาย่อมคิดว่าตนเองสำคัญ แต่ไม่คิดว่าสิ่งที่ทำนั้นจะส่งผลอย่างไรในสิ่งที่ตนกระทำ ดังนั้น ความจริงตามธรรมชาติย่อมรังสรรค์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปของสัตว์โลก ตามกฎของธรรมชาตินั่นเอง

3. การตีความที่นอกเหนือจากความเป็นจริง จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิดไปต่าง ๆ นานา ว่าพระพุทธศาสนาไม่ถือว่าขันธ์ 5 เป็นอัตตา แล้วอะไรจะเป็นอัตตาที่แท้จริง นิพพาน คือ อัตตาใช่หรือไม่ จุดเด่นผู้วิจารณ์เห็นด้วย คือ ข้อนี้ก็เป็นความคลาดเคลื่อนที่เกิดจากการจับผิด คือ ไปมองว่าสิ่งใดที่พระพุทธเจ้าปฏิเสธหรือไม่ปฏิเสธ ซึ่งพระพุทธเจ้าปฏิเสธตัวการยึดถือ หรือตัวทิฏฐิที่ทำให้สิ่งนั้น ๆ กลายเป็นอัตตาขึ้นมา ขันธ์ 5 หากผู้ใดก็ตามไปยึดติดมักทำให้ห่างไกลคำว่า นิพพาน เนื่องจากไปหลงอยู่กับความสุขกาย สุขใจ ว่าตัวตนนั้นดี ประเสริฐ เป็นต้น

4. หลักฐานโดยทั่วไปในคัมภีร์ กล่าวถึง หลักอนัตตารวมอยู่ในไตรลักษณ์ว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” จุดที่ผู้วิจารณ์ไม่เห็นด้วย ซึ่งคำกล่าวที่ว่านี้แสดงให้เห็นความแตกต่างว่า ขอบเขตของอนัตตากว้างขวางกว่าอนิจจัง และทุกข์ กล่าวคือใน 2 อย่างแรก สังขาร คือ สังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ แต่ในข้อสุดท้ายกล่าวว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา สิ่งที่ปรากฏนี้ตรงกันข้ามกับความเป็นจริง ซึ่งผู้วิจารณ์เองพยายามทำความเข้าใจว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะเหตุใด

จากประเด็นที่กล่าวมาทั้งหมดในเบื้องต้นสามารถสรุปได้ว่า (1) อัตตามีเพราะตัณหา-อุปาทาน (2) อนัตตาเป็นสามัญลักษณะ เพราะไม่เที่ยง เพราะแปรเปลี่ยนเป็นทุกข์ จึงเป็นอนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้ (3) โลกุตตระอัตตานั่นไม่มีจริง เป็นการตีความพระไตรปิฎกให้คลาดเคลื่อน คำว่า ไม่ใช่ตัวตน หมายความว่า ตัวตนที่แท้จริงมีอยู่ แต่กลับหลงไปยึดเอาขันธ์ 5 ซึ่งไม่ใช่ตัวตน เข้ามาเป็นตัวตนด้วยความเข้าใจผิด เพราะไม่รู้จักตัวตนที่แท้จริง ส่วนคำว่า ไม่มีตัวตน นั้น หมายความว่า “ไม่มีสิ่งใดเลย” ที่มีชีวิตจิตใจ นอกจากก้อนดิน ก้อนอิฐ ก้อนกรวด ต้นไม้ ภูเขา ฯลฯ ซึ่งเป็นวัตถุตามธรรมชาติเท่านั้น ซึ่งตัวตนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนำมาสอน ก็คือ จิตที่ได้ชำระให้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสแล้ว ถ้ายังไม่ได้ชำระจิตให้บริสุทธิ์ เนื่องจากถูกอารมณ์ปรุงแต่งอยู่ จิตนั้นก็ยังไม่ใช่สภาพเดิมของตัวตน และเป็นทุกข์ตลอดไป หมายความว่า จิตสังขารไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริง ตัวอย่างการสอนเรื่อง อนัตตา ผิดอีกแบบหนึ่ง เท่าที่เป็นอยู่ยังมีผู้รู้อีกหลายท่านเหมือนกัน ที่สอนว่า “อนัตตา” นี้แปลว่า “ไม่ใช่ตัวตน” โดยอ้างพระบาลีว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตนทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ที่ใช่ตัวตนจึงไม่มี เพราะไม่เห็นมีอะไรอย่างอื่นที่อยู่นอกเหนือไปจากขันธ์ 5 ซึ่งล้วนแต่บังคับบัญชาให้เป็นไปอย่างใจหวังไม่ได้เลย ชีวิตซึ่งประกอบด้วยร่างกายและจิตใจนี้ ก็ต้องแตกทำลายหายสูญไปหมดสิ้น ไม่มีอะไรเป็นแก่นสารสักชิ้น ดังนั้น จึงต้องถูกปฏิเสธด้วยคำว่า อนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) เพราะบังคับบัญชาให้เป็นไปอย่างใจหวังไม่ได้ทั้งสองอย่างไปด้วย โดยไม่เข้าใจและขาดการปฏิบัติธรรมเพื่อทดสอบ ให้รู้เรื่องราวของจิตใจตามความเป็นจริงมาก่อน จึงปฏิเสธทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นอนัตตา เพราะไปท่องจำพระบาลี สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไว้อย่างเหนียวแน่น และอ้างคัมภีร์อรรถกถาประกอบด้วยเสมอ

บทสรุป

จากการวิจารณ์หนังสือ **“วารสารปัญญา”** เรื่อง “เพื่อความเข้าใจปัญหาเรื่องอัตตา-อนัตตา” ของ ศ. ดร. สมภาร พรมทา ทำให้ทราบว่า คำว่า “อัตตา” ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนามีความหมายในอัตวิสัย กล่าวคือ การมีอยู่ของอัตตา ที่ขึ้นอยู่กับการรับรู้หรือพิจารณาของตัวผู้รับ ซึ่งเป็นภาวะทางจิตวิทยา พระพุทธศาสนาใช้คำว่า “อัตตา” ในระดับสมมติสัจจะ คือ ความจริงระดับสมมติ ซึ่งบัญญัติขึ้นไว้เพื่อใช้ในการสื่อสารกันในทางโลก แต่ถ้ากล่าวโดยปรมัตถสัจจะ คือ ความจริงอันสุดท้าย ทุกสิ่งไม่ใช่อัตตา (อนัตตา) ทุกสิ่งเป็นภาวะที่ว่าง (สูญญตา) จากตัวตน ดังนั้น หากยังไม่เข้าใจเรื่อง อัตตา-อนัตตา ดีแล้ว ผู้ศึกษาควรศึกษาเรื่องเหล่านี้ให้ชัดเจนเพิ่มเติม กล่าวคือ (1) อนัตตา กับ ปฏิจสมุปบาท สิ่งไหนเป็นพื้นฐานในการเข้าถึงโลกุตตระ-ธรรมมากกว่ากัน (2) อัตตา สามารถละตัวตนหรือสิ่งที่เป็นตัณหาได้มากน้อยเพียงใด เพื่อให้เข้าถึงความเป็นอนัตตา เป็นต้น และพยายามนิยามศัพท์ของความหมายแต่ละอย่างให้ถูกต้องเพื่อป้องกันความคลาดเคลื่อนของความหมายนั้น ๆ พระพุทธองค์ได้ทรงใช้หลักเกณฑ์อย่างมั่นคง ในการปฏิเสธ รูป อรูป (นาม) สุขและทุกข์ ที่เนื่องจากนั้นว่าเป็น อนัตตา จนพระองค์หลุดพ้นออกมาเสียได้ ซึ่งหมายถึงจิตหลุดพ้นโดยเฉพาะ เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า อนัตตา สำหรับปฏิเสธ รูป นาม สุข

และทุกข์ อันเนื่องจากนั้น ซึ่งเป็นสังขารธรรมในภาคพื้นโลกียะนี้เท่านั้น เพราะได้ทรงพบ จิตบริสุทธิ์ว่าเป็นอัตตา (ที่พึ่ง) คือ สภาพธรรมที่ไม่ตาย (อมตธรรม) ที่ทรงความรู้ไว้ตลอดทุกกาลสมัย,มาแล้ว พระองค์มิได้ทรงปฏิเสธสิ่งต่าง ๆ โดยปราศจากเหตุผลเลย ถ้าหากทรงปฏิเสธอมตธรรม ซึ่งได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระนิพพาน ทิ้งเสีย ด้วยคำว่า อนัตตา แล้ว ก็ย่อมไม่มีธรรมะข้ออื่น หรือสิ่งอื่นในพระศาสนานี้ ที่จะนับว่ามีแก่นสารเป็นที่พึ่งได้อีกเลย คำว่า อมตธรรมอันเที่ยงแท้ถาวรก็ย่อมไม่มีจริง และพระองค์ย่อมตรัสว่าได้พบอมตธรรมในวันตรัสรู้ไม่ได้อีกด้วย จากข้อมูลที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ใน “วารสารปัญญา” นี้ได้ให้อะไรดี ๆ มากมายแก่ผู้ศึกษา จากการวิเคราะห์ผู้วิจารณ์มีความเห็นที่ตรงและขัดแย้งกับผู้รู้ทั้งสองท่านที่กล่าวมาเป็นบางประเด็น เพราะบางประเด็นชุกให้ผู้วิจารณ์ได้คิดและทำความเข้าใจในรายละเอียดที่กล่าวถึง อัตตาและอนัตตา พอศึกษาไปศึกษามาที่สุดแล้วทั้งสองอย่างก็อิงอาศัยกันและกัน

เอกสารอ้างอิง

1. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). *พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2539). *พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

2. ข้อมูลทุติยภูมิ

1) หนังสือทั่วไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2538). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาโกเมนทร์ ชินวงศ์. (2539). “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องอนัตตาและสุญญตาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของนาคารชุน”. *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มุจลินท์ เสถียรมาศ. (2562). ทัศนะเรื่อง “ตัวตน” ผ่านมุมมองวิชาการทางพุทธศาสนา, *สมาคมสถาบันอุดมศึกษาเอกชนแห่งประเทศไทย ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมาร*, ปีที่ 25 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2562).

ศ. ดร.สมภาร พรมทา. (2553). *เพื่อความเข้าใจปัญหาเรื่องอัตตา-อนัตตา*. กรุงเทพมหานคร : วารสารปัญญา โครงการ “หนังสือไฟฟ้า”.